

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д-р Йоланда Константинова Зографова, Институт за изследване на населението и човека, БАН, (научно направление 3.2 Психология) върху научните трудове за участие в конкурс за заемане на академичната длъжност доцент, в Нов български университет, Магистърски факултет, департамент „Когнитивна наука и психология“, обявен в ДВ бр. 5/16.01.2024 г. (3.2 Психология), с кандидат гл. асистент д-р Евгения Димитрова Христова.

За обявения конкурс за академичната длъжност „доцент“ в Нов български университет има един кандидат – главен асистент д-р Евгения Христова.

В конкурса Евгения Христова участва с **монографичен хабилитационен труд**, с 15 статии и доклади и 1 студия, публикувани в научни издания, индексирани и реферирани в световноизвестни бази данни с научна информация, със 7 статии и доклади и 2 студии, публикувани в нереферирани списания с научно рецензиране или публикувани в редактирани колективни токове. Д-р Христова има и две публикувани книги в съавторство.

Повечето публикации на кандидата са в съавторство, като в много от тях е първи автор. **Цитиранията** в реферирани и индексирани научни издания или в монографии са 22.

Монографичният труд „Живот срещу живот: морални дилеми при разпределяне на ограничени медицински ресурси“ е структуриран в три основни части, посветени на теоретичните идеи в сферата на моралните дилеми, на различни научни подходи и възгледи спрямо дискутираната проблематика, на представяне на опита в различни страни и на емпирични собствени изследвания. На основата на интердисциплинарен подход е постигната многостранност в поставянето на проблемите за моралния избор при дилеми в медицинската и здравна сфера, което позволява на д-р Христова да освети, да дискутира и постави на общественото и научно внимание така съществените, екзистенциални въпроси, засягащи човешкия живот и неговото продължаване.

В теоретичната част са обхванати класически теории и идеи от гледна точка на философия, биоетика, медицинска етика и психология. Обхванати са както класически, така и съвременни идеи в сферата на утилитаризма, деонтологията, егалитаризма. Идеите на теорията на правата, за справедливостта като равнопоставеност, принципализъм, контрактуализъм също поставят добра база за следващите конкретизации в областта на етичните принципи при разпределение на ограничени медицински ресурси. Авторът представя по-дълбоките философски идеи и принципите на етиката, с което се очертава сложността на изследователски въпроси по отношение разпределението на ресурсите в медицината. В крайна сметка в обществения договор се очаква справедливоост и осигуряване на благополучие и условия за по-голяма продължителност на живота на всекиго, а това изисква съобразяване между много социални, финансови, правни, медицински фактори. Съобразяване и с национален контекст с присъщите му особености и ограничения.

В теоретичното представяне на проблематиката е налице висока научна компетентност и същевременно много добър и ясен научен стил на изложението. В частта за етичните принципи при разпределяне на ограничени медицински ресурси са представени различни гледни точки за това как може да се разпределят ограничени медицински ресурси и да се оценява ефективността на медицинските интервенции. Разгледани са детайлно медицинските стандарти за триаж, които на базата на литературата се приема, че са „правила за разпределяне, реализиращи етични ценности и принципи като максимизиране на ползата (спасяване на най-много животи, спасяване на най-много години живот, запазване на най-много години живот с корекция за качеството му), равенство (случаен избор чрез лотария, по реда на постъпването), приоритет за най-нуждаещите се“.

Ясно очертана е тенденцията в литературата, че преобладава утилитаризмът – идеите и принципите, според които целта е повече спасени животи, повече години спасени животи и т.н. в духа на повишаване на благоденствието и продължаване на човешкия живот. Но д-р Христова поставя основателен въпрос „Кое решение е морално – това, което максимизира ползата, или това, което се базира на допускането, че хората имат равни права?“

В следващата част втора решенията се търсят при конкретизирана обстановка – ситуациите на кризи, пандемии, бедствия и как при подобни критични ситуации се следват етичните принципи, подкрепят морални ценности, но в съответствие с човешкото право на живот и правото всеки да бъде спасен при необходимост. Оказва се, че в България няма приети принципи за триаж в кризисни ситуации, но са представени различните медицински практики и етични принципи, следвани в различни страни и предлагани в литературните източници. Конкретният контекст е случилата се през последните години пандемия на Covid-19. Пандемията постави много проблеми пред множество държави, пред експертите, медицинските специалисти, пред различните социални групи. Особено остро се очерта потребността от принципи за разпределение на ограничените медицински ресурси. Представените принципи и правила на триаж в различните държави могат и да озадачават хора, които не са експерти, тъй като се базират общо на морални ценности – спасените животи, но възникват много условности – напр., приоритет да бъдат лекувани по-младите с по-дълга житейска перспектива и да не бъде спазван принципа на „дошлият пръв, лекуван пръв“. Възникват сериозни въпроси – ако моралните принципи се съобразяват с общото благо и търсят справедливост за всекиго, то фактът, че възрастният пациент, вероятно работил десетки години и са му удържани непрекъснато здравни осигуровки, получава ли и трябва ли да получи навременна грижа дори при критична ситуация? Но пък естествено е и да се смята, че младият човек трябва да изживее повече години, а и би имал по-дълга житейска перспектива. И прависти, и етици, и психолози би трябвало да са ангажирани в обсъждането и решаването на подобни дилеми. Въпросите могат да продължат по отношение също и на достъпа – т.е. това че не се приема принципът на дошлия пръв не противоречи ли на цялата възприета практика всеки да бъде приеман, напр. в съответен час при лекаря или да влезе според реда си? Разбира се, това са въпроси, провокирани от съдържателния и засягащ жизнено важни въпроси, текст на монографията. По-късно някои отговори намираме при собствените изследвания на автора. Но за постигане на обществен договор по такива дилеми е необходимо експертите да имат предвид сложния контекст при кризисни ситуации. Действително нормални и кризисни времена са много различни, но практиките и ценностите, възприети в обществата не се променят изведнъж при криза. Информативна и ценна със съдържащите се актуални медицински практики и

станданти в различни държави е тази част от труда, а и е пръв подобен опит в научна публикация у нас. Освен това провокира съществени въпроси, за които би трябвало да има ясни отговори, приети протоколи в нашите медицински практики. Както става ясно от анализа медицинските стандарти следват принципите на утилитаризма в името на общото благо, но д-р Христова отбелязва, че това все пак не става с необходимата прозрачност и комуникация на обществено ниво.

След представянето на състоянието на проблема и различни изследвания, третата част на книгата е посветена на собствените изследвания на кандидата. Изследванията са четири, но съдържат варианти, така че са като една свързана поредица от проучвания в условията на пандемията. Това са значими изследвания тъй като за разлика от обичайното използване на хипотетични дилеми, тук става дума за реалистични ситуации и при това се проследяват изборите при варианти на морални дилеми в различните етапи на пандемията. Така е голяма вероятността изследваните лица да са попадали в подобни ситуации или поне да знаят за тях по време на разпространението на вируса. Друг съществен момент е фактът, че изследваните лица не са експерти в областта на медицинската практика и стандарти нито в сферата на медицинската етика. Те трябва да избират при моралните дилеми за разпределение на ограничени медицински ресурси измежду най-обсъжданите в литературата и в практиката принципи- „запазване на най-много човешки животи, запазване на най-много години живот, запазване на живот с по-високо качество, както между такива, които се приемат за егалитарни – предоставяне на ресурси според реда на постъпване на пациентите и случайно разпределяне.“

Голяма част от изследванията вече са публикувани и по тази причина авторът представя дизайна и най-важните резултати и изводи от тях. Въпреки това те са представени детайлно и коректно. Важен приносен момент е и фактът че са включени сравнителни изследвания между различни култури и изборите при морални дилеми при техните представители. За съжаление извадките са относително малки за някои статистически анализи, както отбелязва и авторът, но репликирането на проучванията във времето и включването на различни варианти на дилемите осигуряват валидност на резултатите. Всъщност те потвърждават някои основни насоки в световната литература, но очертават и

специфики по отношение на избори за ограничени медицински ресурси. Утилитарните принципи и тук доминират, но за разлика от експертите изследваните лица дават своето предпочитание на принципа „дошъл първи, лекуван първи“, а отхвърлят принципа на случайния избор, т.е. на лаическо ниво принципите при нормални и при критични ситуации наистина се смесват.

Трудът е полезен както за психолози, така и за етици и особено за експерти в сферата на здравеопазването и има потенциал да предизвика обществени дискусии относно стандартите при грижа за индивидуалния живот, и за общото благо на обществото. Предизвикателствата са и пред прависти и правната система, защото е очевидно, че тези аспекти са съществени както при кризисни, така и в нормални условия на живот и лечение.

В други публикации на кандидата са представяни изследвания отново по линия на морална преценка при дилеми, провеждани през последните години, като те са от типа “Дилемата с мотрисата”. Публикациите по тази изследователска линия представят изследвания върху различни фактори, оказващи влияние върху моралната преценка. По тази линия подходът съчетава и психофизиологични показатели като кожната проводимост, връзката на емоционалната преработка и моралната преценка. Принос представлява и включването в този род изследвания на изкуствени когнитивни агенти.

Известната Дилема на затворника е обект на траен научен изследователски интерес при кандидата. В българската психологическа литература подобни опити са почти липсващи, с изключение на изследванията на проф. М Гринберг. Така това представлява също значим принос в развитието на експерименталната психология.

Развитие на ново равнище по тази линия представляват експерименталните изследвания чрез апаратура за проследяване на погледа за изследване на вниманието и преработката на информация. В друга група публикации по тази линия е представено приложението на метода при изследване на коопериране в игра “Дилема на затворника” и други важни перцептивни процеси относно различни обекти, както и при четене от деца с дислексия.

Д-р Евгения Христова използва за първи път в България и апаратура за регистрация на физиологични данни при изследване на афективни реакции при

морална преценка, вземане на решение и коопериране, както и при взаимодействие с изкуствени агенти.

Не може да не се отбележи, че подобна сложна, експериментална работа се базира на взаимодействието в много добър изследователски екип и колективна работа, което е още един показател за необходимостта от работата на кандидата в департамента и преминаването на академичната длъжност доцент.

По отношение на **учебно-преподавателската дейност** д-р Христова води курсове по БП "Психология" (на английски език), МП "Когнитивна наука", а също и курсове по експериментална психология; курсове за използване на метода на проследяване на погледа, който се провежда само в НБУ /за България/. Друг курс, който не се предлага в други университети, е разработен съвместно с проф. Морис Гринберг - "Високотехнологични средства за допълваща и алтернативна комуникация. Гл. асистент Христова е изнасяла лекции и в различни международни университети.

Активността на д-р Христова е и по линия на различни изследователски и приложни проекти, **съвместно със студенти и докторанти**. Ръководител е на 25 дипломанти, а също подпомага за участието на студентите в различни национални и международни форуми.

Сериозна е **административната дейност** на гл. асистент Христова, която е заемала различни длъжности като директор на програма - МП "Когнитивна наука, програмен директор към департамент "Психология", директор на Лаборатория по невронауки, а понастоящем е директор на Лаборатория за изследване на решенията и поведението.

В заключение, на основата на цялостната научна продукция, както и откритиите приноси в интердисциплинарно развитие на области от когнитивната наука, биоетиката, психофизиологията бих искала да предложа убедено на уважаемото Научно жури да гласува за придобиване на академичната длъжност „доцент“ от гл. асистент д-р Евгения Христова.

6.05.24г.

Подпис:

Проф. д-р Й. Зографова